

ВІЙСЬКОВА ІСТОРІЯ

УДК 94(477)"1941":070(73=161.2)(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2025-2-17>**Грінченко Віктор,**

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України та всесвітньої історії,

Центральноукраїнський державний університет

імені Володимира Винниченка

grvi63@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2852-3650

ПРОТИСТОЯННЯ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ ТА ВЕРМАХТУ НА КИЇВСЬКОМУ НАПРЯМКУ В 1941 р. У ВІДОБРАЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЗЕТИ «СВОБОДА» В США

У статті висвітлені матеріали, які стосувалися протистояння Червоної армії та Вермахту на київському напрямку в 1941 р. і протягом липня – жовтня 1941 р. були опубліковані на сторінках української газети «Свобода» в США. Зроблені висновки, що в газеті були представлені різнопланові публікації з цієї тематики: коротка інформація про бойові дії на основі викладу фронтових зведень обох воюючих сторін; виклад деяких аналітичних статей військових знавців з оцінкою стратегії і тактики противників; відгуки з інших країн про бої під Києвом, окремі картографічні матеріали, фото та ін.

Окремі, згадані в тогочасних публікаціях «Свободи» оцінки й аналітичні судження, зокрема акцент на тому, що командування Червоної армії та сам Сталін несуть відповідальність за неспроможність протистояти німецькому наступу, знаходять своє підтвердження у працях сучасних дослідників, які характеризують поразки Червоної армії в 1941 р., у тому числі і під Києвом.

Загальна тональність залучених матеріалів «Свободи» демонструє її антирадянську й водночас критичну щодо нацистської Німеччини позицію. Радянські та німецькі повідомлення були подані загалом рівномірно. Газета намагалася представити виклад перебігу воєнних дій на київському напрямку обома противниками сторонами і в цьому плані виступає для дослідників переважно як вторинне джерело.

В аналітичних публікаціях газети з означеної тематики викладені деякі думки американських військових знавців про оточення радянських армій під Києвом як великий стратегічний маневр та оцінка талановитих німецьких воєначальників, зокрема Гудеріана, як одного із найздібніших у німецькій танковій стратегії. Швидкість і раптовість наступу, концентрація сил, тісна взаємодія родів військ, оточення основних сил противника танковими частинами неодноразово від початку Другої світової війни приносили успіх німецькій стороні. Ці ж чинники разом із серйозними помилками вищого радянського керівництва та військового командування зумовили й результат протистояння Червоної армії та Вермахту на київському напрямку у 1941 р.

Ключові слова: Друга світова війна, фронт, київський напрямок, 1941 р., Червона армія, Вермахт, газети, «Свобода» (США).

Подіям початкового етапу німецько-радянської війни 1941–1945 рр., зокрема Київській оборонній операції 1941 р., присвячено вже чимало праць. У тому числі в останні десятиліття суттєву зацікавленість цією тематикою виявили також і науковці незалежної України, розглядаючи її серед інших важливих проблем історії Другої світової війни в деяких узагальнюючих дослідженнях (Коваль М. В., 1999; Грицюк В. М., 2010) та в ряді спеціальних статей (Коваль М. В., 2007; Рамазанов Ш. Ш., 2008; Марінченко О., 2011; Пастушенко Т., 2015; Вільховий Ю. В., 2021; Малютіна О. К., 2022).

У своїй публікації ми мали на меті висвітлити матеріали, які прямо чи опосередковано стосувалися протистояння Червоної армії та Вермахту на київському напрямку в 1941 р. та були свого часу опубліковані на сторінках української газети «Свобода» в США (далі – газета). Вони можуть слугувати певним доповненням до вже існуючих наукових досліджень у висвітленні цих подій Другої світової війни. У цьому випадку йдеться про їх відображення найстарішою газетою української громади в Америці (офіційним органом Українського Народного Союзу), що займала тоді виразно антирадянську й водночас критичну щодо нацистської Німеччини позицію.

Зокрема, в одній з її статей відзначалося, що Україна, звідки вийшли натуралізовані американці українського походження, де вони залишили своїх братів, сестер, батьків, матерів, знову переживає страхіття, які загрожують не лише їх матеріальним статкам, але й «їх фізичній екзистенції». Цитуємо: «На українських територіях розпуталась війна, в якій змагаються з собою два чужі українському народові імперіялізми: німецький і радянський»¹.

В іншій газетній публікації читаємо: «Америка дасть Раді до допомоги, але тільки на те, щоб вони могли воювати з Гітлером, але не на те, щоб Сталін став паном Європи. Допомога Америки Раді не міняє основного американського наставлення до більшовизму... Тепер іде Америці на боротьбу з Гітлером. Ось те є для неї головна справа... коли вже Гітлер буде переможений, важко припускати, щоб вона могла дати згоду на те, щоб залишився Сталін, та щоб він міг далі розпинати і винищувати цілі народи... Ось тому нам, американським громадянам з українського роду, треба працювати в тому напрямі, щоб Америка перемогла за своїми ідеями, бо така перемога означає теж і краху долю для України»².

«Свобода» друкувала новини і аналітичні матеріали з різних джерел, намагалася представляти події в їх баченні обома протидіючими сторонами: «радянські повідомлення» та «німецькі повідомлення». На сторінках газети були представлені також деякі відповідні матеріали американських кореспондентів і військових спеціалістів та оціночні судження на цю тему редакції газети.

5 липня 1941 р. газета повідомляє, що на українській землі йдуть великі бої і Західна Україна піддається «страшному знищенню», та відзначає, що те знищення не мине очевидно і Східної України, бо німецькі наступи звернені з одного боку через Львів, Броди, Дубно на Київ, а з іншого – з Румунії на Одесу і південь України³. 7 липня, роблячи виклад радянських повідомлень, газета пише, що «після довгих і завзятих боїв під Львовом німці посунулися на схід, в напрямі на Київ, і тут мають ще найбільші успіхи, бо дійшли до Тернополя, Збаража, Рівного і Шепетівки». Але німці зустрічають завзятий опір, і «ради переконані», що за короткий час, після перегрупування своїх відступаючих частин, зможуть розпочати наступ і вигнати німців з України⁴.

9 липня, опираючись на скупі дані німецької преси, «Свобода» відзначає: «Найскорше посуваються німці в Україні, де ніби мали вже проломити оборонну лінію Сталіна в тому місці, де вона найсильніша, та посуваються в напрямі Києва»⁵. 11 липня газета пише: «В Англії є тої думки, що німці держаться ще найкраще в тому напрямку, що веде до Києва, столиці України, яку вони могли б здобути за тиждень або два»⁶.

У середині липня внаслідок наступу німців на київському напрямку, прориву фронту на стику 5-ї та 6-ї армій, захоплення Бердичева й Житомира створилася загрозлива для радянської сторони конфігурація фронту: через 70-кілометровий розрив на Київ рушили німецькі

¹ Терпіння України. *Свобода*. Джерзі Ситі, Н. Дж. Ч. 182. 9 серпня. С. 2.

² Америка і Раді. *Свобода*. Ч. 205. 6 вересня. С. 2.

³ На українській землі найзавзятіші бої. *Свобода*. Ч. 152. 5 липня. С. 1.

⁴ Найскорше посуваються в Україні. *Свобода*. Ч. 153. 7 липня. С. 1.

⁵ Лінія Сталіна проломана, твердить Берлін. *Свобода*. Ч. 155. 9 липня. С. 1.

⁶ Готові дійти до Києва за два тижні. *Свобода*. Ч. 157. 11 липня. С. 1.

танкові дивізії. 11 липня в зовнішньому секторі Київського укріпрайону розпочалися перші бої за місто⁷.

16 липня газета повідомила про те, що німецький генштаб стверджує, що «пролом на східному фронті продовжується згідно з планом». «Неофіційні німецькі кола» заявляли, що «німці ідуть з цілою силою вперед в напрямі Ленінграду і Києва» та що «упадок Києва є неминучий». Було зауважено, що до Києва німцям ще далеко, але Київ «є часто бомбардований»⁸.

18 липня «Свобода» надрукувала коротку інформацію з німецьких джерел про «великі успіхи» німецької армії, де було згадано про Київ: «Також говорять, що німецькі війська посунулися далеко за Київ і Київ є оточений. На деяких відтинках радянські військові частини розпучливо наступали, щоб у той спосіб здержати поступ німецьких військ»⁹. 19 липня газета публікує «радянські звідомлення» про те, що радянським військам вдалося в кількох місцях «продірявити німецькі лінії» та що сильні бої ведуться в околицях Ленінграду і Києва¹⁰, а також повідомляє: «Київ, кажуть німці, оточений»¹¹.

У номері за 22 липня газета вмістила карту під назвою «З блискавичної війни» (рис. 1). У супровідному тексті було зазначено, що «мапа показує, як німецькі війська продірявили в кількох місцях лінію Сталіна» і рухаються: 1) до Ленінграду; 2) до Смоленська; 3) до Києва; 4) до Кишинєва¹².

Кілька наступних днів «Свобода» друкувала суперечливі повідомлення про бої на київському напрямку. Від радянської сторони надходила інформація про «тяжкі бої» довкола Києва¹³, про «завзяті бої» в його околицях¹⁴, про те, що «наступ німецьких військ цілковито здержаний» і радянські війська «на всіх головних відтинках, зокрема коло Смоленська і Києва», переходять у контрнаступ¹⁵. Повідомлення від німців відзначали їх здивування щодо «сильної оборони радянських військ», але також стверджували, що «в околицях Києва німецькі війська цілковито розбили лінію Сталіна і посунулися далеко за нею», зламавши «всякий радянський опір»¹⁶. Визнавали, що Києва вони ще не взяли, проте місто перебуває «під бомбардуванням німецьких літаків»¹⁷. 31 липня газета вмістила ще й інформацію від речника угорського військового командування, що «большевицькі війська ще даліше переправляються через Дніпро на південь від столиці України Києва під заслоною сильного вогню»¹⁸.

Як зазначається в сучасних публікаціях, спробу німців у липні 1941 р. з ходу захопити Київ було зірвано обороною військ Київського укріпрайону й контрударами 5-ї та 6-ї радянських армій. Противник припинив свій наступ на Київ, зосередивши основні зусилля на північний захід від міста: на позиціях Коростенського укріпрайону, де оборонялася 5-та армія. Тоді ж 26-та радянська армія своїми контрударами змусила перейти до оборони війська 1-ї танкової групи противника на південь від міста (Коваль М. В., 2007, с. 228).

Опір Червоної армії вніс корективи до стратегічних планів Вермахту. Противник зупинив прямий наступ на Київ, здійснивши поворот 1-ї танкової групи Кляйста на південь для того, щоб зайти в тил 6-ї та 12-ї радянських армій. Від кінця липня до початку серпня 1941 р. ці армії під командуванням І. Музиченка та П. Понедєліна вели важкі бої, проте запобігти катастрофі

⁷ Малютіна О. К., Малютін К. З. Трагедія Південно-Західного фронту... С. 61–62.

⁸ Німці знову збувають події мовчанкою. *Свобода*. Ч. 161. 16 липня. С. 1.

⁹ Окружили Київ. *Свобода*. Ч. 163. 18 липня. С. 1.

¹⁰ Совети кажуть, що здержують німців. *Свобода*. Ч. 164. 19 липня. С. 1.

¹¹ Найбільша битва в світі – в ній бере участь дев'ять мільйонів вояків. *Свобода*. Ч. 164. 19 липня. С. 1.

¹² З блискавичної війни [карта]. *Свобода*. Ч. 166. 22 липня. С. 3.

¹³ Большевики кажуть, що здержали німців. *Свобода*. Ч. 166. 22 липня. С. 1.

¹⁴ Німці таки не можуть пробити лінії Сталіна, кажуть совети. *Свобода*. Ч. 170. 26 лип. С. 1.

¹⁵ Советська армія переходить до офензиви, каже Москва. *Свобода*. Ч. 173. 30 липня. С. 1.

¹⁶ Німці мало пишуть про радянсько-німецький фронт. *Свобода*. Ч. 170. 26 липня. С. 1.

¹⁷ Німці говорять про свої великі успіхи. *Свобода*. Ч. 173. 30 липня. С. 1.

¹⁸ Большевики тікають за Дніпро нижче Києва – кажуть мадяри. *Свобода*. Ч. 174. 31 липня. С. 1.



Рис. 1. Карта з газети «Свобода». 1941. Ч. 166. 22 липня. С. 3

все ж не вдалося: в районі Умані було оточено й розгромлено обидві армії (Малютіна О. К., 2022, с. 62). Це суттєво ускладнило становище оборонців Києва. 30 липня війська німецької 6-ї армії відновили свій наступ на Київ. Вони потіснили радянські війська, завдавши удару на стику Київського укріпрайону та 26-ї армії. Водночас німецька 1-ша танкова група розгорнула наступ у південному напрямі (Коваль М. В., 2007, с. 229).

6 серпня, опираючись на німецькі джерела, «Свобода» писала, що німці повели сильний наступ, щоб здобути Україну, та «в багатьох місцях оточили багато советського війська, яке тепер стараються знищити», а в околицях Києва ведуться тяжкі бої, які дорівнюють тим боям, що велись недавно біля Смоленська¹⁹. 8 серпня газета коментувала позицію нейтральних військових кіл в Берні, які висловлювали здивування, чому німці, які кілька днів тому оголосили про «знищення мілітарної советської сили» біля Смоленська і про поширення свого прориву, не використали цього і не стали далі оточувати радянські війська, а начебто просто припинили там бій? Замість того вони «в цілій силі розгорнули бій на Україні». Ці кола вважали, що це «зовсім нова воєнна тактика, яка може дійсно мати на увазі знищення ворожої армії, а не безпосереднє захоплення території»²⁰. 9 серпня газета наводила твердження німців, що найкраща частина радянської армії вже знищена, «місто Київ тепер цілком оточили», проте при цьому зазначала, що німці не сподіваються на швидке здобуття міста, бо воно добре укріплене²¹. Тоді ж радянська сторона повідомляла, що їхнім силам «вдається здержувати німецький напір»²².

Як відзначають сучасні дослідники, 7 серпня радянська 5-та армія знову зупинила наступ військ німецької 6-ї армії на лінії залізниці Коростень – Київ, а 26-та армія навіть перейшла у

¹⁹ Німці ведуть офензиву за здобуття України. *Свобода*. Ч. 179. 6 серпня. С. 1.

²⁰ Загадка німецької тактики. *Свобода*. Ч. 181. 8 серпня. С. 1.

²¹ Німці говорять про свої успіхи. *Свобода*. Ч. 182. 9 серпня. С. 1.

²² Советські воєнні звідомлення далі говорять про вдержання лінії. *Свобода*. Ч. 182. 9 серпня. С. 1.

контрнаступ. У самому Києві оборону тоді успішно тримала 37-ма армія під командуванням генерала А. Власова. У першій половині серпня вона відкинула ворожі війська, які прорвалися до південно-західних передмість Києва, і контрударом до 15 серпня змогла практично повністю відновити попередню обстановку на фронті, потіснивши противника майже до першої лінії оборони Київського укріпрайону (Коваль М. В., 2007, с. 228; Вільховий Ю. В., с. 157).

13 серпня газета вмістила карту під назвою «Кліщі коло Києва» (рис. 2). У коментарі читаємо, що карта показує, куди спрямовані німецькі атаки на Київ, що, зустрівши опір біля Житомира, німці «пішли кругом двома раменами великих кліщів, північним на Коростень, південним на Білу Церкву»²³.



Рис. 2. Карта з газети «Свобода». 1941. Ч. 185. 13 серпня. С. 3

14 серпня газета відзначила, що «совєтські звідомлення» інформують про те, що в останні дні на фронті запанувала певна «передишка». Німецький наступ втратив свою силу на оборонних радянських лініях і тепер «мусить знов зачерпувати сили». Повідомлялося про утримання позицій на старих місцях, себто довкола Києва, під Коростенем та Білою Церквою²⁴.

Тоді ж «Свобода» надрукувала статтю «Німецько-більшевицький фронт на Україні» з підзаголовком «Нездарність начальної команди червоної армії». У ній відзначалося, що німецька армія не затрималася в Білій Церкві й Умані, а прорвалася на схід до Дніпра. Цей клин, вбитий німцями в армію Будьонного, став великим стратегічним проривом, що поставив у небезпечне становище Київ і Одесу, цілковито трощить радянську армію на Правобережній Україні та прокладає шлях німецькій армії на Лівобережжя, у напрямі Харкова. Німці перейшли Дніпро біля Канева та починають розвивати свої позиції на лівому березі Дніпра²⁵. Наголошувалося, що за сім тижнів війни більшовики «не зробили ні одної поважної проти-офензиви». Вони стримали німецький наступ на кілька днів, але всі спроби Будьонного протидіяти німецькому наступу в Україні під проводом Рунштедта та Кляйста були «дуже бліді й незначні». Червона армія бореться завзято, її озброєння якісне, чисельно вона значно перевищує німців. На сто-

²³ Кліщі коло Києва [карта]. *Свобода*. Ч. 185. 13 серпня. С. 3.

²⁴ Совети кажуть, що на фронті «передишка». *Свобода*. Ч. 186. 14 серпня. С. 1.

²⁵ Німецько-більшевицький фронт на Україні. *Свобода*. Ч. 186. 14 серпня. С. 2.

роні радянської армії були і такі додаткові елементи, як знання території, свого населення, комунікаційних шляхів тощо. Були практично всі засоби, щоб німців здержати, проте цього не було зроблено. У статті робився висновок, що «начальна команда червоної армії несе повну відповідальність за безсильність супроти німецького наступу», а ще «більш винуватим є сам Сталін, який вже від кількох літ не переставав «чистити» червону армію... можна дивуватися, що за такий короткий час німці зуміли так глибоко вдертися від Перемишля аж на Лівобережну Україну!»²⁶

Такі висновки співзвучні з деякими із суджень сучасних вітчизняних авторів про причини поразок Червоної армії в 1941 р., і зокрема під Києвом (Коваль М. В., 1999, с. 74–75, 81–83; Пастушенко Т., 2015, с. 71–72; Малютіна О. К., 2022, с. 66–67).

20 серпня газета писала про те, що «советські звідомлення стверджують відступ своїх військ на цілім українськім фронті». Зазначала, що половину своєї армії маршал Будьонний вже переправив на другий бік Дніпра, а решта військ веде з німцями активні бої і організовано відступає²⁷. Тоді ж «німецькі звідомлення» стверджували про «успіхи своєї армії на українськім відтинку», зокрема про масові нальоти німецьких літаків на мости через Дніпро, а також на інші місця, де радянська армія переправлялася на другий берег²⁸. 28 серпня газета відзначала, що німецькі війська опанували цілий правий берег Дніпра, але, ймовірно, «не будуть здовж цілого Дніпра пробоем переходити цю ріку, тільки мабуть зроблять великий перелом в околицях Києва, а звідтам масою попруть вниз Дніпра, по його лівім березі»²⁹.

Як нині відомо, 21 серпня Гітлер затвердив директиву, що знаменувала тимчасову відмову групи армій «Центр» від наступу на Москву й поворот основних сил Вермахту на південь, щоб оволодіти вугільними й залізрудними басейнами України, її багатим урожаєм та оперативно важливою територією Криму. 24 серпня 2-га танкова група Гудеріана отримала наказ наступати на південь у фланг і тил Південно-Західного фронту (Вільховий Ю. В., 2021, с. 158–159).

Німецьке командування розраховувало за допомогою танкових кліщів розчленувати радянські війська, що обороняли Київ, і швидко оточити їх. Особливістю німецької операції була різниця в термінах початку наступу їх угруповань. Північна ударна сила (2-га танкова група Гудеріана) наступала раніше, ніж південна (1-ша танкова група Кляйста), яку ще необхідно було приховано та стрімко перекинути з Південного фронту. Розпочавши наступ на південний схід, група Гудеріана здійснила прорив у напрямку Конотоп – Ромни – Лохвиця. Розтягнуті війська противника радянське командування вирішило атакувати силами Брянського фронту. Однак 12 вересня з району Кременчука перейшла в наступ група Кляйста. Рухаючись назустріч групі Гудеріана, вже 13 вересня танки Кляйста перекрили під Лубнами шосе Київ – Полтава – Харків. Ситуація склалася надзвичайно критична, військам усього Південно-Західного фронту загрожувало оточення. Радянське командування розраховувало на лобовий (прямий) наступ противника на Київ, а утворення широких кліщів стало для нього цілковитою несподіванкою (Малютіна О. К., 2022, с. 62–63). Командування фронту звернулося у Ставку за дозволом відвести війська, проте Сталін, якого командування київською операцією перед тим неодноразово запевняло у відсутності загрози здобуття німцями Києва, такого дозволу не дав (Коваль М. В., 2007, с. 229).

17 вересня газета опублікувала статтю «Німецько-московський фронт за останній тиждень», де представила виклад матеріалу військового експерта газети «Нью Йорк Таймс» Генсона Болдвіна. В одній із її частин (під назвою «Київ в загрозовому положенні») відзначалося, що німці «розвели офензиву в напрямі Конотопу, який правдоподібно є вже в німецьких руках», і Київ

²⁶ Німецько-большевицький фронт на Україні. *Свобода*. Ч. 186. 14 серпня. С. 2.

²⁷ Советські війська відступають з України, кажуть совети. *Свобода*. Ч. 191. 20 серпня. С. 1.

²⁸ Німці про свої успіхи. *Свобода*. Ч. 191. 20 серпня. С. 1.

²⁹ Німці кажуть, що опанували цілий правий берег Дніпра. *Свобода*. Ч. 198. 28 серпня. С. 1.

є на самому кінці великих «ножиць». На північ від Києва німці перейшли Десну, а також підійшли під столицю України із заходу й півдня. Залишилося лише два залізничні шляхи, якими можна дістатися до Києва з інших частин СРСР: одна через Конотоп – Брянськ до Москви, а друга через Полтаву до Харкова. Одне крило німецьких армій просувається в напрямі Конотопу, а друге розвиває наступ з околиць Кременчука. Обидва крила прямують на Полтаву або Хорол, і якщо їм пощастить швидко замкнути «ножиці», то Київ і більшовицька армія, що його боронить, буде цілком відтята від решти СРСР³⁰.

15 вересня 1-ша та 2-га німецькі танкові групи з'єдналися в районі Лохвиці на Полтавщині. Шляхи відступу на схід для військ Південно-Західного фронту (5-та, 37-ма, 26-та армії, частина сил 21-ї та 38-ї армій) виявилися перерезаними. Слід було терміново прорвати поки ще слабкий фронт оточення противника, встановити зв'язок з військами Брянського фронту і створити стійку оборону на рубежі ріки Псел. Такого висновку дійшла військова рада фронту, про що доповіли Сталіну телеграмою вранці 17 вересня. Проте лише 37-й армії наприкінці того дня дозволили залишити Київський укріплений район. Військова рада Південно-Західного фронту у другій половині 17 вересня самостійно прийняла рішення на відведення військ з оточення, але до цього часу зв'язок з арміями було вже втрачено. Командування та штаб фронту не змогли організувати належного керівництва бойовою діяльністю військ в умовах оточення (Грицюк В. М., 2010, с. 3).

19 вересня 1941 р. останні частини радянських військ залишили Київ (Коваль М. В., 2007, с. 229). За німецькими даними, опублікованими в українськомовній окупаційній пресі, у районі Києва в полон було взято 665 тис. чоловік, захоплено 3718 гармат і 884 танки³¹. Згідно з даними з радянських закритих аналітичних видань для вищого командного складу, які поділяють деякі сучасні українські дослідники, в оточення тоді потрапило близько 453 тис. чоловік, із них майже 60 тис. – командного складу (Коваль М. В., 1999, с. 77). Бої в оточенні тривали до 27 вересня, а вихід із нього проходив неорганізовано. Станом на 1 жовтня до своїх військ провалилися близько 21 тис. червоноармійців (Грицюк В. М., 2010, с. 39–40).

«Свобода» по гарячих слідах подій публікувала різні дані, переважно із німецьких джерел. 19 вересня повідомляла, що в кільці, яке німці замкнули довкола Києва, взято в оточення «250.000 советського війська»³². 23 вересня відзначено, що «по завзятих битвах німці вступили до столиці України Києва», а перед вступом вели «тяжкі битви з советськими військами, які в деяких випадках обороняли місто навіть внутрі, на його вулицях». Проте Київ не зазнав великого руйнування. Німецькі джерела нібито стверджують, що «залога Києва, вистрілявши своїх старшин, сама піддалася німцям», і в такий спосіб вони мали взяти в полон «150.000 советського війська», а також 151 танк, 600 гармат й «іншого воєнного матеріалу»³³. У тому ж номері газети було сказано, що «советські звідомлення» визнають, що їх війська залишили Київ, але при цьому також додають, що сталося це після того, як вони завдали німцям великих втрат³⁴.

У номері за 25 вересня читаємо: «В околицях Києва німці втратили в убитих і ранених коло 300.000 вояків, кажуть советські звідомлення»³⁵. І тут же інформація німецької сторони: «Німецькі звідомлення говорять, що Совети понесли в останніх днях боротьби на українським фронті величезні втрати. Вони втратили тільки в полонених 380.000 вояків»³⁶. 4 жовтня газета публікує дані від американського журналіста німецького походження, кореспондента «Нью Йорк Джорнал-Амерікен» Карла фон Віганда, який на основі отриманих німецьких відомос-

³⁰ Німецько-московський фронт за останній тиждень. *Свобода*. Ч. 214. 17 вересня. С. 3.

³¹ Ланцюг жорстоких боїв. *Українське слово*. Київ. 1941. № 44. 30 жовтня. С. 1.

³² Німці оточили Київ; також б'ються вже на передмістях Ленінграду. *Свобода*. Ч. 216. 19 вересня. С. 1.

³³ Німці вступили до Києва, також відтяли Крим. *Свобода*. Ч. 219. 23 вересня. С. 1.

³⁴ Совети признають втрату Києва. *Свобода*. Ч. 219. 23 вересня. С. 1.

³⁵ Советські війська виконують протинаступ. *Свобода*. Ч. 221. 25 вересня. С. 1.

³⁶ Німці говорять про величезні советські втрати. *Свобода*. Ч. 221. 25 вересня. С. 1.

тей стверджував, що більшовицька армія втратила 665.000 полонених, 3.718 гармат, 934 танки та велику масу інших воєнних матеріалів³⁷.

10 жовтня газета вмістила фото з назвою «Німці хваляться перемогою» (рис. 3). У коментарі до нього було сказано: «Ціле море румовища й хмара диму становить краєвид у цій околиці на схід від Києва, де, як каже німецький підпис під німецьку світліну, німці піймали в неволю 665.000 совєтських вояків в одній з найбільших битв знищення людської історії»³⁸.

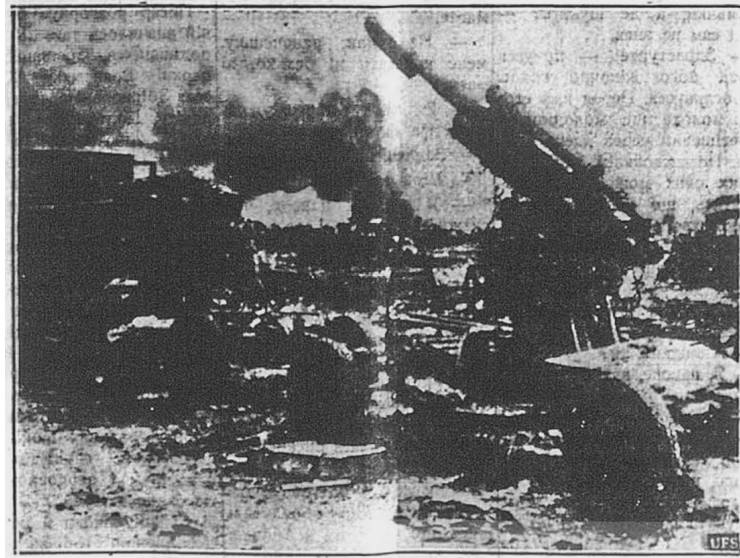


Рис. 3. Фото з газети «Свобода». 1941. Ч. 234. 10 жовтня. С. 1

1 жовтня газета надрукувала статтю «З воєнного фронту на Україні», де представила судження американських військових знавців про захоплення Києва та «замкнення чотирьох большевицьких армій на схід від Києва» як про великий стратегічний маневр. Подаємо виклад основних її положень³⁹.

Більшовицькі армії було тоді замкнено у величезному трикутнику між Києвом, Конотопом і Кременчуком. Стратегія замкнення цього «київського трикутника» уявлялася військовим спеціалістам дуже цікавою. Вона була здійснена «аж 8 німецькими раменами»:

1. З Конотопу ударила перша німецька група, яка складалася з чотирьох дивізій моторизованої артилерії, двох танкових дивізій, двох дивізій «лучби» (напевно, малися на увазі військові підрозділи транспортного забезпечення. – *Авт.*), шести моторизованих дивізій і десяти звичайних піхотних дивізій. Удар був нанесений через Бахмач – Колядин – Ромни до Прилук і Лохвиці та дійшов аж під Лубни. З Конотопу ще виокремилася друге крило німецького наступу в напрямі Сум, яке дійшло аж до Охтирки, на північ від Харкова.

2. Друга сильна група німецької армії вийшла з Кременчука, також розділившись на дві гілки: одна пішла на Лубни, інша – на Полтаву і Харків. До цього крила входили дві дивізії моторизованої піхоти, одна дивізія «лучби», одна «розвідча (пластунська) дивізія» та п'ять звичайних піхотних дивізій.

3. Третій пролом німці здійснили із Черкас. У ньому брали участь одна дивізія моторизованої артилерії, одна танкова дивізія, одна «розвідча (пластунська) дивізія» та чотири звичайні піхотні дивізії. Цей наступ ішов паралельно з лівим крилом кременчуцької ударної групи в напрямі Лубен.

³⁷ Київ, Канни, Ватерльо, Гетисбург. *Свобода*. Ч. 229. 4 жовтня. С. 2.

³⁸ Німці хваляться перемогою [фото]. *Свобода*. Ч. 234. 10 жовтня. С. 1.

³⁹ Див. З воєнного фронту на Україні. *Свобода*. Ч. 226. 1 жовтня. С. 2.

4. З Переяслава ударила на схід через Дніпро четверта німецька група силами однієї дивізії моторизованої артилерії, однієї моторизованої дивізії та чотирьох звичайних піхотних дивізій.

5. П'ята німецька група виступила з містечка Василькова, розташованого на південь від Києва. Вона становила головну ударну силу в здобутті Києва. До неї входили: чотири дивізії моторизованої артилерії, одна танкова дивізія, одна дивізія моторизованої піхоти, одна дивізія «лучби», одна «пластунська дивізія», п'ять звичайних піхотних дивізій. Ця група окупувала Київ із заходу.

6. Васильківську групу підтримувала шоста німецька група, яка вийшла з Коростеня (містечко на північний захід від Києва). Вона складалася з двох моторизованих артилерійських дивізій, однієї «пластунської дивізії» та трьох звичайних піхотних дивізій.

7. Сьома група німецьких військ, яка наступала вздовж річки Десни з півночі на Київ, була представлена однією танковою дивізією, двома дивізіями моторизованої артилерії, двома моторизованими піхотними дивізіями й однією «пластунською дивізією».

8. Восьмий пролом зробила німецька група, що вийшла із Чернігова на Ніжин. До її складу входили: одна танкова дивізія, одна дивізія моторизованої артилерії, дві моторизовані піхотні дивізії та одна «пластунська дивізія».

Спочатку на Київ наступали дві німецькі армійські групи. Одна під командуванням генерал-фельдмаршала фон Райхенау, а друга – під проводом генерал-фельдмаршала фон Рунштедта. Обидві групи разом із румунськими військами загалом становили шість польових армій. Після здобуття Києва німецьке командування повідомило, що в київському наступі брали участь танкові дивізії генерал-полковника Гудеріана. Вони були частиною армійської групи генерал-фельдмаршала фон Бока, яка тримала цілий центральний фронт. Коли почався наступ на Київ, армії Гудеріана, фон Райхенау та фон Рунштедта були частинами трьох різних армійських груп. Фон Рунштедт командував спочатку чотирма арміями в Україні, серед яких була моторизована армія генерал-полковника фон Кляйста, що співдіяла з румунською армією. Відтягнення моторизованих армій Гудеріана від Смоленська під Київ, напевно, ослабило центральний німецький фронт, на якому більшовицька армія під командою маршала Тимошенка зробила вдалі контрнаступи.

На думку американських знавців, генерал Гудеріан виявився одним із найздібніших військових щодо «панцирної стратегії». Вони вважали, що цей воєначальник виконав своє завдання та фактично довів до замкнення великого трикутника Київ – Конотоп – Кременчук. Він прорвався через Конотоп на ділянці Прилук і Гадяча. Червоній армії залишився дуже вузький прохід між Гадячем і Полтавою, яким вона відступила на схід, у напрямі Харкова. Але цю діру в трикутнику незабаром замкнули німецькі підрозділи.

У цій статті зазначалося, що поки неможливо дати повний військово-стратегічний аналіз того, що сталося із замкненням «київського кільця». Також важко довідатися про дійсні воєнні втрати, які, певно, є великими з обох боків. Німецькі джерела подають велике число полонених, але невідомо, наскільки армія Будьонного зуміла врятуватися з німецьких кліщів. З більшовицьких джерел випливає, що велика її частина врятувалась і готує оборонні позиції під Харковом, тобто на лінії Сіверського Донця. Якщо вона тепер зможе чинити новий сильний опір, то це означатиме, що ліве крило більшовицького фронту не було розбите і що попереду боротьба за опанування решти України, тобто Донбасу, та за відрізання Кавказу від решти СРСР.

2 жовтня в газеті згадували «советські кола», які вважали, що ситуація на центральному й південному фронтах нині «значно поправилась». Представник міністерства закордонних справ Лозовський заявив, що здобуття Києва дорого коштувало німцям. Також він відзначив, що радянські війська не залишили в місті нічого, що мало б яку-небудь вартість для ворога, та що половину населення міста було вивезено⁴⁰.

⁴⁰ Совети на центральнім і північнім фронті повели протинаступ. *Свобода*. Ч. 227. 2 жовтня. С. 1.

У вже згаданій вище газетній публікації за 4 жовтня 1941 р. з викладом матеріалів Карла фон Віганда відзначалося, що київська битва належатиме до однієї з найбільших в історії людства. У цьому плані вона порівнювалася з іншими великими битвами: під Каннами у 216 р. до н. е., під Ватерлоо у 1815 р. та під Гетисбургом у 1863 р. Далі цитуємо: «Київська битва, що розігралася в самому серці України, в її столиці Києві та околицях, належатиме до найбільших, а своїми розмірами, військовою стратегією та тактикою буде таки найбільшою з усіх вичислених битв». Віганд також вважав, що ця битва «піде на кредит німецької команди» та що вже в найближчому майбутньому стануть відчутними її наслідки. На його думку, «німецькі війська готові опинитись над Доном та Волгою, і це буде наслідком битви за Київ»⁴¹.

Отже, залучені матеріали української газети «Свобода» в США періоду липня – жовтня 1941 р., де по гарячих слідах висвітлювалося й аналізувалося протистояння Червоної армії та Вермахту на київському напрямку у 1941 р., дають можливість зробити такі висновки:

– На сторінках газети були представлені різнопланові публікації з вказаної тематики: коротка інформація про бойові дії на основі викладу фронтових зведень обох воюючих сторін; виклад аналітичних статей військових знавців та кореспондентів з оцінкою стратегії і тактики противників; відгуки з інших країн (демократичних держав та сателітів нацистської Німеччини) про бої під Києвом, окремі картографічні матеріали, фото тощо.

– Окремі, згадані в тогочасних публікаціях «Свободи», оцінки й аналітичні судження, зокрема акцент на тому, що командування Червоної армії несе повну відповідальність за неспроможність протистояти німецькому наступу, а ще більш винуватим є сам Сталін, з його репресіями проти командного складу РСЧА, знаходять підтвердження у працях сучасних дослідників, які характеризують поразки Червоної армії в 1941 р., у тому числі і під Києвом.

– Загальна тональність залучених до статті матеріалів «Свободи» демонструє її виразно антирадянську й водночас критичну щодо нацистської Німеччини позицію. Радянські та німецькі повідомлення були подані загальною рівномірною. Газета намагалася представити виклад перебігу воєнних дій на київському напрямку обома протиборчими сторонами і в цьому плані виступає для дослідників переважно як вторинне джерело.

– В аналітичних публікаціях газети з означеної тематики в окреслений період викладені деякі судження американських військових знавців про оточення радянських армій під Києвом як великий стратегічний маневр та оцінка талановитих німецьких воєначальників, зокрема Гудеріана, як одного із найздібніших у німецькій танковій стратегії. Швидкість і раптовість наступу, концентрація сил, тісна взаємодія родів військ, оточення й ізоляція у «котлах» основних сил противника танковими частинами неодноразово від початку Другої світової війни приносили успіх німецькій стороні. Ці ж чинники разом із серйозними помилками вищого радянського керівництва та військового командування зумовили й результат протистояння Червоної армії та Вермахту на київському напрямку в 1941 р.

Список літератури

Вільховий Ю. В., 2021. Київська оборонна операція як важлива ланка краху стратегії німецького плану «Барбаросса». *Духовні, політичні та освітні практики в соціально-культурному розвитку людства: збірник наукових праць за матеріалами доповідей і повідомлень XII Всеукраїнського науково-практичного семінару з міжнародною участю «Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання»*, 25–26 березня 2021 р. Полтава. 152–166.

Грицюк В. М., 2010. *Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України*. Київ.

Коваль М. В., 1999. *Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.)*. Київ.

Коваль М. В., 2007. Київська оборонна операція 1941. В: *Енциклопедія історії України*. Т. 4: Ка–Ком. Київ. 228–229.

⁴¹ Київ, Канни, Ватерлоо, Гетисбург. *Свобода*. Ч. 229. 4 жовтня. С. 2.

- Малютіна О. К., 2022. Малютін К. З. Трагедія Південно-Західного фронту: Київська катастрофа 1941 р. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4 (99). 58–68.
- Марінченко О., 2011. Бойові дії радянських військ в умовах локальних оточень на території України влітку 1941 року. *Краєзнавство*. № 2. 91–97.
- Пастушенко Т., 2015. Вихід частин Червоної армії з Київського оточення 1941 р.: причини поразок і втрат. *Сторінки воєнної історії України*. Київ. Вип. 17. 61–76.
- Рамазанов Ш. Ш., 2008. Ігнатова Л. Р. Трагедія Південно-Західного фронту. Хто в цьому винен? (липень – вересень 1941 р.). *Сторінки історії*. Вип. 27. 145–152.

Viktor Grinchenko

THE CONFRONTATION BETWEEN THE RED ARMY AND THE WEHRMACHT IN THE KYIV DIRECTION IN 1941 AS REFLECTED IN THE UKRAINIAN NEWSPAPER “SVOBODA” IN THE USA

The article highlights materials related to the confrontation between the Red Army and the Wehrmacht in the Kyiv direction in 1941, which were published in July-October 1941 on the pages of the Ukrainian newspaper “Svoboda” in the USA. It is concluded that the newspaper included diverse publications on this topic: brief information about the hostilities based on the presentation of front line reports of both parties in the war; presentation of analytical articles by military experts with an assessment of the strategy and tactics of the opponents; reviews of the battles near Kyiv from other countries; particular cartographic documents, photos, etc.

Certain assessments and analytical judgments cited in the “Svoboda” publications at the time, in particular highlighting the fact that the Red Army Command and Stalin himself were responsible for the inability to resist the German offensive, find endorsement in the works of modern researchers describing the defeats of the Red Army in 1941, including near Kyiv.

The general tone of the materials used by “Svoboda” demonstrates its position that is both anti-Soviet and critical towards Nazi Germany. Soviet and German reports were presented on the whole proportionally. The newspaper tried to present the reports on the course of military operations in the Kyiv direction by both opposing sides, and in this regard acts mainly as a secondary source for researchers.

The newspaper’s analytical publications on the subject set out some of the opinions of American military experts about the encirclement of the Soviet armies near Kyiv as a major strategic manoeuvre, and the assessment of talented German military leaders, in particular Guderian, as one of the most capable commanders in the German tank strategy. The rate and surprise of the offensive, the concentration of forces, the close interaction of the branches of the military, the encirclement of the main enemy forces by tank forces have repeatedly brought success to the German side since the beginning of World War II. These same factors, along with the grave mistakes by the top Soviet leadership and military command, also determined the outcome of the confrontation between the Red Army and the Wehrmacht in the Kyiv direction in 1941.

Key words: World War II, front line, Kyiv direction, 1941, Red Army, Wehrmacht, newspapers, “Svoboda” (USA).

References

- Vilkhovy Yu. V., 2021. Kyivska oboronna operatsiia yak vazhlyva lanka krakhu stratehii nimetskoho planu “Barbarossa” [Kyiv Defensive Operation as an Important Link in the Collapse of the German Plan “Barbarossa”]. *Dukhovni, politychni ta osviti praktyky v sotsialno-kulturnomu rozvytku liudstva: zbirnyk naukovykh prats za materialamy dopovidei i povidomlen XII Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho seminaru z mizhnarodnoiu uchastiu «Aktualni pytannia vsesvitnoi istorii ta metodyka yikh vykladannia, March 25–26, 2021. Poltava. 152–166. (In Ukrainian).*
- Hrytsiuk V. M., 2010. *Stratehichni ta frontovi operatsii Velykoi Vitchyznianoi viiny na terytorii Ukrainy* [Strategic and frontline operations of the Great Patriotic War on the territory of Ukraine]. Kyiv. (In Ukrainian).
- Koval M. V., 1999. *Ukraina v Druhii svitovii i Velykii Vitchyznianskii viinakh (1939–1945 rr.)* [Ukraine in the Second World War and the Great Patriotic War (1939–1945)]. Kyiv. (In Ukrainian).
- Koval M. V., 2007. Kyivska oboronna operatsiia 1941 [Kyiv Defensive Operation 1941]. In: *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Vol. 4: Ka–Kom*. Kyiv. 228–229. (In Ukrainian).

Maliutina O. K., 2022. Maliutin K. Z. Trahediia Pivdenno-Zakhidnoho frontu: Kyivska katastrofa 1941 r. [Tragedy of the Southwestern Front: Kyiv Catastrophe 1941]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4 (99). 58–68. (In Ukrainian).

Marinchenko O., 2011. Boiovi dii radianskykh viisk v umovakh lokalnykh otochen na terytorii Ukrainy vlitku 1941 roku [Combat actions of Soviet troops in conditions of local encirclements on the territory of Ukraine in the summer of 1941]. *Kraieznavstvo*. № 2. 91–97. (In Ukrainian).

Pastushenko T., 2015. Vykhid chastyn Chervonoï armii z Kyivskoho otochennia 1941 r.: prychyny porazok i vtrat [The withdrawal of units of the Red Army from the Kyiv encirclement in 1941: causes of defeats and losses]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy*. Kyiv. Is. 17. 61–76. (In Ukrainian).

Ramazanov Sh. Sh., 2008. Ihnatova L. R. Trahediia Pivdenno-Zakhidnoho frontu. Khto v tsomu vynen? (lypen – veresen 1941 r.) [Tragedy of the Southwestern Front. Who is to blame for this? The (July-September 1941)]. *Storinky istorii*. Is. 27. 145–152. (In Ukrainian).

Дата надходження статті: 29.09.2025

Дата прийняття статті: 22.10.2025

Опубліковано: 10.12.2025